

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

med nyt om Sønderjylland

- historie
- kultur
- erhverv
- kunst
- dagligliv
- byer
- personer
- egne
- bøger
- museer

i fortid og nutid

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA BOGTRYKKERI

Leif Mogensen & Søn

Vestermarksvej 21 · 6200 Aabenraa

Telefon 74 62 25 49 · Telefax 74 62 14 12

... tryksager af enhver art

Aabenraa Fotosats

FOTOSATS · DESK TOP · WEB-DESIGN · FARVEKOPIERING

Aabenraa Fotosats ApS · Nybro 6 · 6200 Aabenraa

Tlf. 74 62 42 44 · Fax 74 62 42 48 · E-mail: aafoto@post3.tele.dk

Mercedes-Benz

Brdr. Platz A/S
Sønderjylland

JYDSKE VESTKYSTEN

AS Brødr. Müller

Gas Equipment

Vollerup, 6400 Sønderborg

For Borgere og
Borgerinder

FOLKEHJEM

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Tilbyder højskoleophold med lederuddannelse i en selvvalgt idrætsgren.

Vælg mellem 17-, 23- eller 40 ugers ophold.

Desuden 1-ugers kurser i juli og august.

Ring efter vor brochure

Tlf. 7442-1848

Revisions- centret A/S

REGISTREREDE REVISORER FRR

Haderslevvej 6 ..... 74 62 49 49

Fax 74 62 49 50

6200 Aabenraa

SKIFTER BIL

VOLVO

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR

ENTREPRENØR

HADERSLEV

Spindegården

BOLIG - og

KIRKETEKSTILER

Design: Hanne Vedel

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 9
SEPTEMBER 2000

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Sønderjylland år 0-2000: VII
Landboreformer i Sønderjylland 223

I syvende del af månedsskriftets serie om Sønderjylland gennem de sidste to tusinde år skildrer lektor Carsten Porskrog Rasmussen landboreformer i Sønderjylland. De fleste steder fandt udskiftningen sted i sidste tredjedel af 1700-tallet, ligesom i kongeriget og en del andre steder ledsaget af en afløsning af fæsteforhold og hoveri. Andre steder i Sønderjylland var det, man normalt forbinder med landboreformerne, sket længe før.

Fut i Borgerforeningen 230

Cand.mag. René Rasmussen fortæller historien om et uhøjtideligt blad, fest i Borgerforeningen og en redaktør, der havde sine lune stunder.

De lokalhistoriske årbøger 1999 234

Lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, har læst de lokalhistoriske årbøger, der er kommet siden sidste omtale af de lokalhistoriske årbøger. I den forbindelse har han set nærmere på omverdenens rolle i årbøgernes artikler.

Set og sket i Grænselandet 240

Kresten Philipsens overraskende afgang som amtsborgmester har en central placering i Grænselandskronikken for april kvartal, hvor Torben Rechendorffs spørgsmål til det danske mindretal heller ikke er glemt.

Det sker - på sønderjyske museer 248

Bognyt 250

Bagsiden om forsiden 252

Udskiftninger blev starten på en gennemgribende ændring af det åbne landskab. Lektor Carsten Porskrog Rasmussen fortæller om de forskellige former for udskiftninger.

Forsidebillede:

Luftfoto af Tumbøl i Felsted sogn fotograferet i begyndelsen af 1970'erne. Foto: Sønderjyllands amt/Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Landboreformer i Sønderjylland

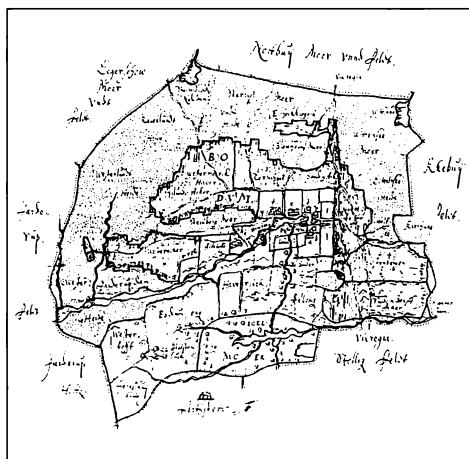
Af CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN

I syvende del af månedsskriftets serie om Sønderjylland gennem de sidste to tusinde år skildrer lektor Carsten Porskrog Rasmussen landboreformer i Sønderjylland. Det er en kompliceret historie. De fleste steder fandt udskiftningen ganske vist sted i sidste tredjedel af 1700-tallet ligesom i kongeriget, og en del steder var det ledsaget af en samtidig afløsning af fæsteforhold og hoveri. Andre steder i Sønderjylland var det, man normalt forbinder med landboreformerne, imidlertid sket længe før.

Landboreformerne har i mere end 100 år stået som én af de afgørende forandringer i Danmarks historie, og ordet har stort set bevaret sin positive klang. Samtidig ligger der i udtrykket »landboreformerne« en forestilling om et stort projekt, der var i hvert fald delvis styret af ledere og gik forholdsvis hurtigt. I dansk sammenhæng gælder det perioden ca. 1770-1800. Ordet »landboreformerne« er imidlertid i praksis en samlebetegnelse for en hel række væsentlige forandringer i landbosamfundet.

Den enkeltbegivenhed, man har hæftet sig mest ved, er ophævelsen af stavnsbåndet i 1788. Endnu i 1988 blev den fejret over det ganske land, også i Sønderjylland med bl.a. store stavnsbåndsspil på Søgård og Gram. Det vidner om, i hvor høj grad det er lykkedes at gøre Sønderjylland til en »almindelig« del af Danmark siden 1920 og få sønderjyderne til at tage den almindelige Danmarkshistorie til sig. For ganske vist var der også landboreformer i Sønderjylland -

lige som der var i Holsten og store dele af Tyskland i øvrigt - men de havde til dels et andet indhold og forløb end i kongeriget. Ophævelsen af stavnsbåndet i 1788, som blev markeret så flittigt også i Sønderjylland, kom slet ikke landsdelen ved. Det stavnsbånd, der var tale om, gjaldt nemlig slet ikke i hertugdømmet. Til gengæld gjaldt der så et - strengere - livegenskab på visse godser, så der var sådan set noget at markere både på Søgård og Gram - blot ikke specielt i

Landsbyen Bodum i den vestlige del af Løjt sogn var ret typisk for geestlandsbyerne i 1600-tallet. Hver gård havde sin individuelle toft lige ved gården. Vest, nord og øst for byen lå seks marker (tægter), der var i fællesskab - her markeret ved kraftige striber, der skal antyde agrene. Syd for byen fandtes enge, mose og en såkaldt »havreløkke«. Længst væk fra landsbyen dominerede heden. Efter Johannes Mejers atlas over Aabenraa amt. Foto: Løjt sogns historie.

Grøngård var en hertugelig ladegård i Tønder amt, anlagt af hertug Hans den Ældre. Hertugens bønder i Lundtoft, Slogs og Kær herreder var hoveripligtige til den. I 1598 blev hoveriet imidlertid ophævet, og bønderne fik overladt engene - begge dele dog mod en pæn årlig afgift til hertugen. Tilbage blev en noget reduceret avlsgård, der blev bortforpagtet uden hoveri. Stadig minder den store lade, der ses til venstre på billedet, om Grøngårds fortid. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

1988. Og i Sønderjylland er forestillingen om én proces, »landboreformerne«, endnu langt mere problematisk end i kongeriget.

Landsbyen og godset

Det, man normalt forstår ved landboreformerne, betød en delvis opløsning af to helt centrale sammenhænge, som de fleste landbrug før den tid havde været en del af: landsbyen og godset.

Landsbyfællesskabet betød, at den enkelte bonde havde sin jord spredt i mange strimler ud over landsbymarkerne. Hver familie pløjede, harvede, såede, høstede og gødede sine egne strimler, men da man ikke uden videre kunne komme til de mange strimler for hinanden, måtte arbejdet koordineres. På bystævnet vedtog bønderne derfor, hvornår man skulle udføre hvilke arbejder hvor. Hvad agerbruget angår, var der således ikke tale om fællesdrift, men mere om samordnet individuel drift. På

den del af bymarken, der lå hen til græs, gik alle bønder kvæg og heste derimod mellem hinanden, men retten til at sætte dyr på græs var fastlagt ved kvoter i forhold til, hvor meget jord man havde.

Tilhørsforholdet til et gods betød, at bønderne som regel ikke ejede deres gård, men havde den i fæste. Over det meste af Sønderjylland var fæstet i princippet livsvarigt, men på en del godser i den sydøstlige del gjaldt fæstet blot »indtil videre« - dvs. så længe godsejeren syntes. Fæsteforholdet indebar, at gården i princippet ikke var arvelig. Hvert fæsteskitte krævede en forhandling med godsejeren og i reglen betaling af et indskud (indfæstning, stedsmål). Fæsteren var derefter pligtig til at yde årlige afgifter til godsejeren og mange steder også til at gøre hoveri, dvs. arbejde for godsejeren. Dertil havde godsejeren i mange tilfælde magtbeføjelser, vi ellers vil opfatte som offentlige. Således var det ofte godsejeren, der havde politimyndighed,

opkrævede skatter og udskrev soldater blandt sine undersåtter.

»Landboreformer« i Sønderjylland i 1500- og 1600-tallet

Hverken landsbyfællesskab eller godser var nogensinde udbredt overalt - ikke i Danmark og slet ikke i Sønderjylland. I marsken var der således aldrig noget landsbyfællesskab. Her var alle jordlodder allerede i middelalderen individuelle, så den enkelte bonde kunne drive dem, som han ville. I resten af Sønderjylland lå det meste af jorden omkring 1500 i landsbyfællesskab, men i de østslesvigske skovegne forekom det, at bønderne også havde individuelle jordlodder, ofte såkaldte løkker, der var ryddet i skoven. Særlig udbredte var de på Løjt land. Her begyndte bønderne sidst i 1500-tallet også at bytte de jorder, der lå under fællesskabet, med hinanden, så de kunne samles i større stykker, der kunne indhegnes hver for sig. Løjt land med byerne Løjt Kirkeby, Barsmark, Skovby og Stollig er derfor det første sted, hvor man skred til en egentlig *udskiftning* af landsbymarker, der hidtil havde ligget i fællesskab. Her var der allerede »landboreformer« omkring år 1600. Løjt var dog et ret enestående tilfælde. Frem til 1700 havde de fleste bønder i østlandet og på geesten det meste af deres agerjord i fælleskab. Især i store dele af Angel havde mange bønder også individuelle jordlodder.

Godsernes udbredelse var endnu mindre almen i Sønderjylland. I marsken var der stort set lige så fraværende som landsbyfællesskab. Jorden var enten i selveje eller fri forpagtning. Også uden for marsken var måske 40% af de sønderjyske bønder imidlertid selvejere i 15-1700-årene. Det betød, at arvefølgen var sikret. Derimod havde de sønderjyske hertuger (herunder de danske konger) på andre punkter behandlet disse bønder som fæstere. Således var de pålagt

lige så store afgifter som hertugernes fæstere, og i løbet af 1500-tallet blev de også pålagt lige så meget hoveri.

Fra slutningen af 1500-tallet til 1633 blev hoveriet imidlertid afløst af en pengeafgift for næsten alle de bønder, der hørte under kongen af Danmark eller hertugen af Gottorp. Fra ca. 1600 til 1662 skete det samme på visse vestsønderjyske adelsgodser, bl.a. Lindved-Høgsbro, Trøjborg og Schackenborg. Gradvis udvikledes der også et arvefæste mange af disse steder. I disse vidtstrakte områder var der således også en form for landboreformer allerede omkring 1600.

Karakteristisk for de tidlige sønderjyske landboreformer er imidlertid, at de kun var én af flere udviklingsretninger, og at udskiftning og afløsning af hoveri langt fra altid fulgtes ad. De fleste steder, også hvor hoveriet var afløst, blev fællesskabet tværtimod konsolideret og udbygget med nye regler i 1600-tallet. Især i den sydøstlige del af hertugdømmet blev godssystemet skærpet. Herregårdsmarker og hoveri voksede i disse egne, og fra 1614 indførtes livegenskabet på godserne i Dänischwohld og Svans, en række godser i Angel, Søgårdkomplekset, Gram og enkelte andre.

Ved midten af 1600-tallet var Sønderjylland blevet delt kraftigt op. Den fjerdedel af hertugdømmets bønder, der boede i marsken, havde stort set aldrig kendt hverken landsbyfællesskab eller godser. For næsten alle de øvrige tre fjerdedele bestod fællesskabet derimod stadig frem til begyndelsen af 1700-tallet, om end det ikke altid omfattede alle marker. For dem var landsbyen altså stadig en vigtig ramme. For to tredjedele af dem eller halvdelen af de sønderjyske bønder var tilhørsforholdet til en slags gods stort set reduceret til en afgiftsforpligtelse. Kun for ca. en fjerdedel af de sønderjyske bønder bestod et godsforhold af betydning. Det gælder på Als,

Ærø, i Sundeved, dele af Lundtoft herred, dele af Angel, i Svans og Dänischwold og på ganske få godser i Midtsønderjylland, bl.a. Gram. For nogle af disse var godsforholdet til gengæld mere bindende end så mange andre steder.

Forandringer frem til 1760

Allerede i begyndelsen og midten af 1700-tallet kom der mange steder i Sønderjylland gang i en udskiftningsbevægelse - altså før den tid, man normalt betegner som landboreformtiden. Markant var en samlet udskiftning af hele den store landsby Varnæs i 1710-11. Bønderne havde selv rejst spørgsmålet flere gange, men det blev først virkelighed, da de hertugelige myndigheder tog sagen i deres hånd. Udskiftningen i Varnæs lever dermed op til det klassiske billede af landboreformer: Et samlet projekt, ledet oppefra.

Den er imidlertid ikke typisk for, hvad der skete i Sønderjylland frem til 1760. Udskiftningsbevægelsen havde sit tyngdepunkt i de skov- og bakkerige østslesvigske egne, især i Haderslev Østeramt og Angel, hvor der i forvejen fandtes en del jorder uden for fællesskabet. Her gik bønderne i gang med at bytte yderligere jord med hinanden, så en stadig større del af bymarken blev individuel, ligesom det var sket i Løjt sogn tidligere. Udviklingen var gradvis og skete på initiativ nedefra. Troels Fink vurderer, at udskiftningen stort set var fuldt gennemført i Haderslev herred og Nordangel før 1766, mens den var godt i gang i Sydangel og Tyrstrup herred.

I godsforholdene skete der mindre. På Als og Ærø, i Sundeved, på Gram gods og Søgård-Gråsten fik en del bønder enten hoveriet afløst eller begrænset mod betaling af en pengeafgift. Hoveriet som sådan blev dog bestående, og det samme gjaldt livegenskabet, hvor det fandtes.

Også oppefra begyndte man at interessere sig for at ændre landboforholdene. Fra 1730'erne arbejdede de centrale kongelige myndigheder med en række planer om at udstykke de avlsgårde, kongen stadig rådede over, og afløse hoveriet med en pengeafgift. Det gjaldt især områder, kongerne havde overtaget fra forskellige hertuger. Der kom dog meget lidt ud af det. Endnu kunne eller ville bønderne ikke betale så meget, som det gav at drive godserne med hoveri.

De store landboreformer

Fra 1760'erne kom der gang i en mere omfattende reformbevægelse. Den kom nu til at bestå af et samspil mellem lokale initiativer, som bønder og godsejere tog lokalt, og initiativer fra myndighedernes side.

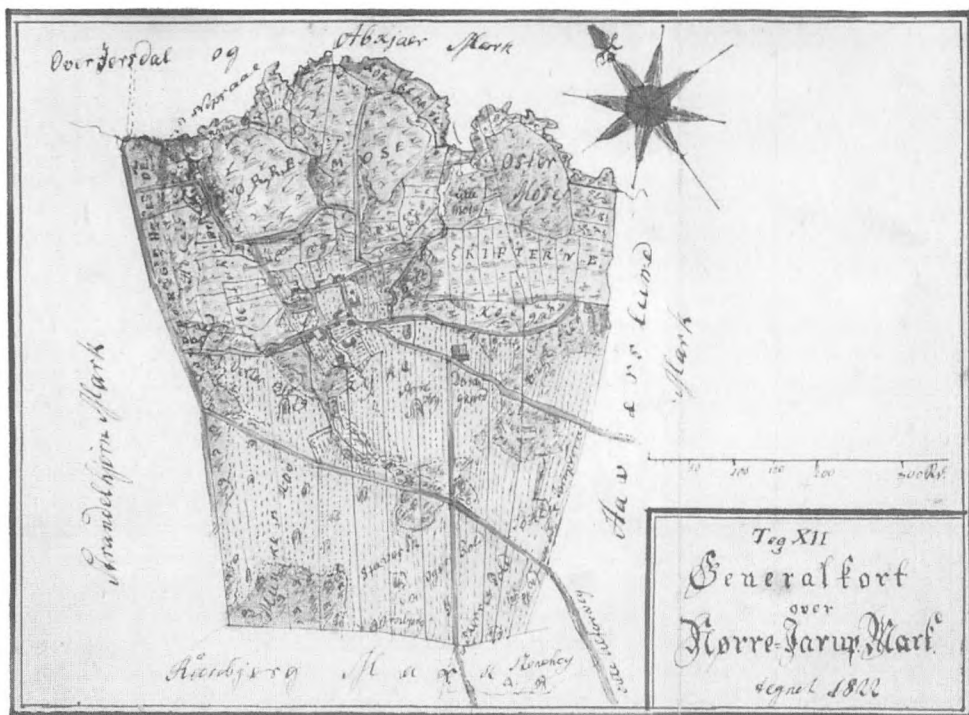
Nu var myndighederne bedre i stand til at fremme reformer i Sønderjylland end i kongeriget, alene fordi langt størstedelen af hertugdømmet var krongods. I 1760'erne kom der gang i afviklingen af de egentlige godser, kronen stadig rådede over - især på Als og Ærø og i Sundeved. Forenklet sagt gik reformerne ud på at ændre godsområderne, så de kom til at ligne de gamle amter Haderslev, Aabenraa, Tønder, Flensborg, Gottorp m.fl. I disse gamle amter havde bønderne formelt eller reelt fået status af enten selvejere eller arvefæstere. Projektet var nu at gøre fæstebønderne i godsområderne til arvefæstere, der betalte en fast afgift, men så var fri for hoveri, og at udstykke de tilbageværende hovedgårde i arvefæstegårde.

Bevægelsen begyndte med de to godser på Kegnæs 1765-66. De nærmest følgende år fulgte godserne på Nordals og Ærø, hvor de sidste godser udstykkedes i 1772. I 1768-71 nåede reformerne det store gods Satrupholm i Angel, og gennem 1770'erne fulgte en udstykning af de fleste tilbageværende kongelige lade-

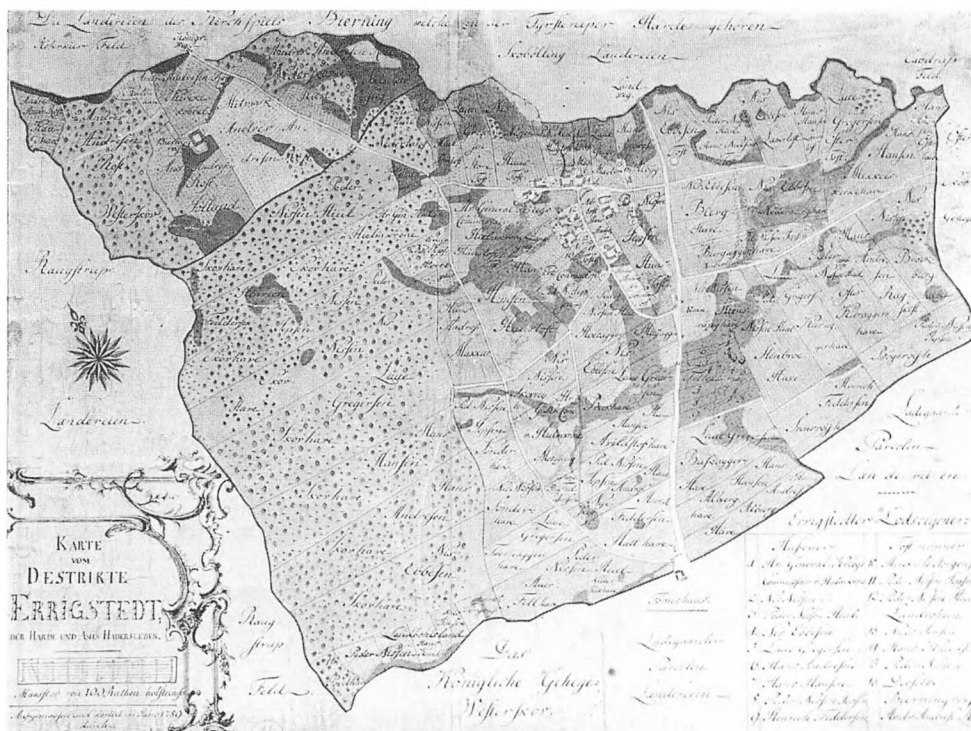
gårde i bl.a. Haderslev amt, hvor hoveriet dog for længst var afskaffet. Efter det glücksborgske hertughus' uddøen udstykkedes også de glücksborgske godser i Angel og Sundeved i 1780'erne.

Bevægelsen nåede imidlertid også private godser. Overalt var der tale om meget radikale reformer, hvor hoveriet enten blev helt afskaffet eller i hvert fald stærkt reduceret og erstattet af pengeafgifter fra bønderne. Dette blev i reglen ledsaget af, at bønderne blev arvefæstere, og livegenskabet blev ophævet. Som regel blev hovedgårdene i hvert fald delvis udstykket. Hovedgårdsjorderne blev så i reglen afhændet ved licitation. Det begyndte med godset Ladegård ved Kværns i 1764. I Nordslesvig fulgte sene-

re bl.a. Gram fra 1774, Sandbjerg 1788 og Søgård 1791. Også i Angel fik bevægelsen god fart. I 1801 var livegenskabet ophævet på samtlige godser nord for Slien, og bortset fra hertugen af Augustenborgs godser på Als, i Sundeved og Lundtoft herred var det overalt ledsaget af en hel eller delvis udparcellering. I Angel var det således ca. to tredjedele af al herregårdsmark, der var blevet udstykket til bondejord. Nord- og Melleslesvig var dermed blevet til et land, hvor herregårde fyldte meget lidt, og hoveri og livegenskab stort set var forsvundet. Lidt hoveri var der dog tilbage på bl.a. de augustenburgske godser og Skovbølgård. Samtidig beholdt godsejerne modsat i kongeriget varetagelsen af

Kort over Nørre Jarup nordvest for Aabenraa 1822. Byen blev udstiftet i 1799. De ni gårde beholdt tofterne inde i landsbyen og fik resten af agerjorden som ét langt nord-sydgående stykke. Dertil fik de nogle englodder. Kort: Peter Kier: »Atlas over Øster Løgum sogn«.

Udskiftningskort for landsbyen Ersted nord for Haderslev. Udskiftningen er typisk for Sønderjylland. De ni gårde og syv huse blev liggende inde i landsbyen, og de fik ikke samlet jorden i ét stykke, men flere. Hver gård fik således udover toften ved gården tre større marklodder, en englod og en stor lod i skoven vest for landsbyen. Foto af kort: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

en række offentlige opgaver, men i Nord-slesvig var det kun relativt få bønder, der hørte til private godser overhovedet.

I Svans og Dänischwohld var det derimod kun et mindretal af godserne, der blev omfattet af reformbevægelsen. På mange godser her forsvandt livegenskabet først, da det ophævedes ved lov i 1805. I disse områder blev de fleste hovedgårde heller ikke udparcelleret. Tværtimod begyndte man fra 1790'erne at sammenlægge bondegårde til store forpagtergårde, og de tilbageværende bondegårde blev ikke gjort til arvefæstere, men til forpagtere. Svans og Dänischwohld blev endnu mere end før stor-

gårdenes - og landarbejdernes - land.

Også udskiftningerne tog fart i sidste tredjedel af 1700-tallet. Myndighederne havde beskæftiget sig med spørgsmålet af og til op gennem 1700-tallet, men først i 1766 kom den første udskiftningslov. Den gav adgang til udskiftning af en landsby, når ejerne af mindst to tredjedele af jorden ønskede det. En ny forordning fra 1770 gav enhver lodsejer ret til at kræve sin jord udskiftet. I 1768 nedsattes den slesvig-holstenske landkommission, der skulle støtte udviklingen af landbruget, herunder fremme udskiftningen.

Udskiftningsbevægelsen tog nu virkelig fart. På ca. 30 år udskiftedes langt

de fleste sønderjyske landsbyer. Hele Nordals udskiftedes 1768-74 og Sundevad omtrent samtidig. I Aabenraa og Tønder amter udskiftedes de fleste landsbyer mellem 1766 og 1780. På det af hertugen af Augustenborg domierede Sydals begyndte det først i 1770'erne, og udskiftningen var ikke afsluttet før midten af 1790'erne. Også på den sydslesvigske geest synes udskiftningen mange steder først at være sket i 1790'erne. Mange hede- og engarealer og enkelte hele landsbyer udskiftedes først efter 1800.

De sønderjyske udskiftninger skete i samarbejde mellem bønderne på den ene side og myndighederne og landkommissionen på den anden. De fleste steder fik gårdene ikke samlet jorden i ét stykke. Over store dele af Sønderjylland foretrak man at lade hver gård have måske 3-8 jordstykker spredt ud over den tidligere landsbymark. På den måde fik hver bonde stadig del i både den gode og den dårlige jord. Foreløbig blev de fleste gårde også liggende inde i landsbyerne. Det gør de stadig mange steder, men navnlig er det karakteristisk på geesten i Sydslesvig.

Sønderjylland og kongeriget
Landboreformernes historie i Sønderjyl-

land er således en anden end i kongeriget. I marskegnene var reformerne aldrig relevante. I resten af hertugdømmet var det udbredte selveje en stor forskel i forhold til kongeriget. Mere afgørende var det, at så mange bønder allerede i slutningen af 1500-tallet og første halvdel af 1600-tallet fik løsnet deres bånd til godserne. I 1700-tallet kom udskiftningen tidligere i gang end i kongeriget, og selv i den store udskiftningsperiode lå tyngdepunktet efter alt at dømme i 1770'erne frem for i 1780'erne og 1790'erne som i kongeriget. På mange måder var Sønderjylland da også et forbillede for landboreformerne i kongeriget. Forklaringen på Sønderjyllands særstilling må især søges i to forhold: En mere udviklet bondeøkonomi og en mindre udbredelse af private godsejere.

Litteratur

Troels Fink: »Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770«, 1941.

Johan Hvidtfeldt: »Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805«, 1963.

Per Grau Møller: »Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland ca. 1730-1830«, 1984.

Wolfgang Prange: »Die Anfänge der großen Agrarreformen in Schleswig-Holstein bis 1771«, 1971.

Rettelse til Hans H. Worsøes artikel i Sønderjysk Månedsskrift nr. 7/8, 2000

I artiklen Svenskekrigene og deres betydning for Sønderjylland er der desværre sket en fejl i slutningen, idet sætningen »sammen med den svenske general Magnus Stenbock« skulle have stået efter omtalen af, at fæstningen i Tønning blev erobret, og en række kompromitterende breve faldt i den danske konges hænder sammen med den svenske general Magnus Stenbock. Denne blev i øvrigt ført til Kastellet i København, hvor han døde i 1717.

Redaktionen beklager fejlen

Fut i Borgerforeningen

Af RENÉ RASMUSSEN

Et arkiv modtager indimellem de ejendommeligste tryksager, som det kan være vanskeligt at tids- og stedfæste. Således modtog Arkivet og Studiefædelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg for nogen tid siden tre eksemplarer af tryksagen »FUT. Polisk og Annonce-Tidende«. En nærmere granskning afslørede, at tryksagerne stammede fra 1880'erne og fra Flensborg - samt at der ikke var ét alvorligt ord i dem - og dog. Cand.mag. René Rasmussen, Flensborg, redegør her nærmere for tryksagerne.

De tre ejendommelige tryksager, som Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig modtog fra en kollega nord for grænsen, har et format, som ikke er utypisk for aviser fra 1870'erne og 1880'erne, nemlig omtrent svarende til det moderne A3-format. De er forsynet med et bladhoved med titlen: »FUT. Polisk og Annonce-Tidende« - en hentydning til den på dette tidspunkt ikke ualmindelige undertitel for aviser: Politisk og Annonce-Tidende eller lignende. Bladhovedet rummer desuden følgende praktiske oplysninger: »Annoncer indleveres efter Udgivelsen« og »Pris 20 Penning. For Damer Rabat.« Tryksagerne bærer en dato; tirsdag den 23. januar 1883, tirsdag den 22. januar 1884 og mandag den 24. januar 1887. 1883-nummeret benævnes »4de Vandgang,« 1884 »5te Vandgang« og 1887 »8. Vandgang.« 1883-nummeret er trykt hos C. K. Thillerups trykkeri i Flensborg, 1884 og 1887 i Flensborg Avis' trykkeri (Jessen) sammesteds. Typografien minder da også meget om Flensborg Avis'. Dermed skulle tid og sted være fastslået.

Bladhoved på FUT - Polisk og Annonce-Tidende.

Ansvarshavende redaktør er i alle numre angivet til at være »A. Skrøders efterfølgere.« Den Skrøder, der er tale om, er efter alt at dømme Erling Skrøder, mangeårigt medlem af Borgerforeningens ledelse, som i 1882 flyttede til Nyborg på Lolland. I 1887 angives A. Peder »Aal« som ansvarshavende redaktør, da »vi ikke bryder os om at komme i fedtefadet.« Det var just i denne periode, at de danske dagblade i Nordslesvig og Flensborg blev skarpt forfulgt af de preussiske domstole med meget hårde fængselsdomme til følge, så forsigtighed var da uden tvivl påkrævet!

Et blik på indholdet af 1884-nummeret bekræfter, at dette umuligt kan være alvorligt ment: I rubrikken »Polletek« berettes om krigsministeren af Sandwichøernes kvaler med at skaffe sin hær benklæder og om kaliffen af Osmanerrigets forsøg med at iklæde sit harem »frankiske støvler« fremfor de hidtil anvendte, almindelige »rettroende tøfler.«

Endvidere er aftrykt »Den skinsyge ægtemands ballade. Italiensk Bravour-Arie,« der lyder således: »Wolie! Jeg vil af dage! / Fürchterlich hævn vil jeg tage! / Flad som en pandekage / Jeg med jernstangen ham slar / Madam Dupuis! Min kone! / Jeg lar mig ej forsoner / Jeg vil jer begge drone [drukne] / Men først så skulle I dø! / Jeg vil jer dræbe med

min kniv / Har I kansasens set'en /
Men Wolie vil jeg fürchterlig / Slå lige
for planeten / Og så I puttes i en sæk /
Og kastes ud i statens grav!!!«

Man ser for sit indre blik denne dra-
belige arie fremført af en pomadiseret
frikadelle tenor!

En endnu nærmere granskning afslør-
rer, at der er tale om en trykt indbydelse
til Maskerade i Borgerforeningen i Flens-
borg: Det fremgår af »Erindringslisten,«
at ballet begynder klokken 7, en time
senere er der polonæse, og halvni til halv-
tolv er der optræden af »Tingelbergs ver-
densberømte Koncert- og Sanger-Sel-
skab, bestående af fem damer og en hel
del herrer. Hele aftenen kører den ame-
rikanske kæmpekarrusel i det 2det væ-
relse. I salen hele aftenen Amors nyeste
ægteskabsbureau og kaffeklatsch med
en hel del mere.« Tenoren, efter det utro
fruentimmer i teksten at dømme en hr.
Dupuis, vil fremføre sin arie klokken 11.

Tryksagerne er hermed identificere-
de til at være indbydelser til Maskerade
i den hæderkronede Borgerforeningen i
Flensborg.

Første nummer af FUT udkom efter
årgangsnummereringen at dømme i
1879, og det har været muligt at opspore
endnu et eksemplar af FUT, fra 1903 (24.
Vandgang), hvilket synes at dokumen-
tere, at der hvert år imellem 1879 og
1903 omkring den 22.-24. januar, for så
vidt det var en mandag eller tirsdag,
blev afholdt Maskerade. Om traditionen
blev fortsat længere endnu, er muligt. I
hvert fald i 1920'erne blev der flere gan-
ge indbudt til Maskerade i Borgerfor-
eningen, men på dette tidspunkt åben-
bart uden brug af FUT, der temmelig
sikkert er gået ind før verdenskrigen.

Lad os kigge lidt mere på indholdet:
En ægte avis måtte naturligvis have en
føljeton eller en anden lille litterær histo-
rie. FUT byder i 1883 på skuespillet »Sjo-
veren hos Assistenten. Komædie i 1 akt.«

Personerne var: »En Politi-Assistent« og
»Didrik Sok, Sjoever,« der under præsen-
tationen af sig selv bl.a. udtaler: »Ja, hr.
assistent. - Min fader havde egentlig fle-
re sokker end som mig, men de andre
var nogle rene vanter imod mig, sådan
at jeg var den, som min fader holdt mest
af, og mine brødre måtte altid tøfle af, så
snart jeg kom hjem.« Resten af stykket er
fyldt med brandere af samme karat.
Hvem forfatteren er, lader sig ikke afslør-
re.

Derimod er aftrykt flere småstykker
af Mark Twain, temmelig sikkert i re-
daktør P. Skovrøys oversættelse. Heri-
blandt et udtog af den berømte »Begra-
velse i Nevada.« Af Mark Twain findes
endvidere en række opskrifter, bl.a. på
Engelsk Tærte: »Man tage noget vand
og en hel del mel, ælt heraf en dej - så sej,
at en riffelkugle ikke kan trænge igen-
nem den - og dan af denne en skive og
bøj kanterne op omtrent en tomme.« -
Velbekomme!

Også de lokale spøgefugle rullede sig
ud: Hvad mener man f.eks. om dette råd
imod tandpine: »For hvem, der lider af
tandpine, vil det vist være kærkomment
at erfare, at der nu er opfundet et aldeles
ufejlbarligt middel imod denne plage.
Man tager almindelige kogeærter (helst
gule) samt så meget vand, som man er i
stand til at holde i munden, hvorefter
man lægger kinden imod et varmt stry-
gejern eller en kakkellovn; når ærterne i
munden ere kogte, er tandpinen forsvun-
den.«

Vanvittige husråd og opskrifter, gå-
der og vittigheder, barokke digte, un-
derlige føljetoner, mystiske nyheder og
skrupskøre reklamer - dette falder me-
get fint i tråd med hele idéen med at
holde Maskerade, nemlig at vende op og
ned på alting, så sandt bliver falsk, og
fornuft bliver vanvid. Når der er karne-
val, stilles alting som bekendt på hove-
det.

Den formodede hovedmand bag FUT, redaktør af Flensborg avis, Jens Jessen, der i uforpligtende stunder kunne være en lunefuld spøgefugl. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Men hvem er forfatter til dette non-sens? Hvem er Skrøders efterfølgere? Teksten giver sine steder ledetråde for den opmærksomme læser. I en »petuh-tanten«-agtig monolog i 1883 er følgende passus udtalt af fru Petersen: »... går vi altid op til den store Amtsret eller Landret eller Justitsbygning, eller hvad er det nu, der står i avisen - Domhuset, ja sådan var det -.« Dette styrker mistanken om, at redaktør Jens Jessen står bag. Ikke blot som gammel skolelærer lå det ham på sinde, at hans journalister gennem et godt dansk sprog uden brug af unødige fremmedord kunne højne den almindelige sprogbrug - som f.eks. fru Petersens! At Jessens kamp i øvrigt var længe om at bære frugt, ses af et brev, han skrev til sine medarbejdere i februar 1905: »Flere gange har jeg indskærpet, at Palais de Justice på dansk hedder Domhus! Det hedder Domhus, det hedder Domhus, Domhus! Gid man kunne hu-

ske det!« Man må lade Jessen en god portion stædighed og konsekvens - igen-nem ikke færre end 22 år har han fortsat sin sprogrensekamp - tilsyneladende uden held - imod det ham modbydelige fremmede ord »Justitspalads«! Mon dog ikke vore dages Jeronimus'er kan genkende lidt af sig selv i redaktør Jessen?

Endnu en ledetråd finder vi i annon-cesektionen i 1883: »Timer i logik ønskes af Kommissionen i Haderslev.« Den kommission, der er tale om, er skole-kommissionen i Haderslev. Den havde i 1882 nægtet Jessen at overtage ledelsen af Haderslev Realskole, og han var i stedet blevet redaktør af Flensborg Avis. I sin avis var han efterfølgende gået skarpt i rette med skolekommissionens beslutning og havde bl.a. beskyldt den for at mangle - logik! Dette havde ført til, at han var blevet anklaget for at have fornærmet den haderslevske skolekommission. Den i offentligheden stærkt omtalte sag havde været forhandlet ved Landsretten i Flensborg den 28. december 1882, altså mindre end en måned inden det her omtalte nummer af FUT, og var foreløbig endt med en klækkelig bøde til Jessen på grund af fornærmelser.

Forsiden af 1887-udgaven af FUT prydes af et større episk digt om Kong Salomon og Jørgen Hattemager, hvis noget tvivlsomme morale lyder: »Vil du i verden frem, så buk!« Også dette var en hentydning til en verserende retssag imod redaktør Jessen: I en artikel i Flensborg Avis i september 1886 havde Jessen betvivlet, at et sagsanlæg, anlagt af major von Zeska imod Jessen for fornærmelser, ville få et lige så uheldigt udfald for avisen som en tilsvarende nogle måneder før, dengang for fornærmelser imod rigskansler von Bismarck. Der var »forskel på Kong Salomon og Jørgen Hattemager«, mente Jessen. Dette havde imidlertid fået landsretten i Flensborg til at anklage Jessen for at have fornærmet

den: Beskyldte Jessen den måske ikke for at gøre forskel på folk? Nåda!

Sagen vedrørende fornærmelsen af von Zeska blev pådømt i november 1886 og gav Jessen tre måneders fængsel, og sagen for at have fornærmet landsretten blev pådømt den 15. januar 1887 - få dage før Maskeraden. Den gav Jessen en dom på otte måneders fængsel.

Det er nu næppe Jessen selv, der står bag 1887-nummeret, for han sad allerede i fængsel fra oktober 1886 og slap først ud igen i begyndelsen af februar 1887.

Alligevel skulle redaktørerne af FUT temmelig sikkert være afsløret: Det drejer sig efter alt at dømme om redaktør Jens Jessen og hans medarbejdere, skolemanden C. F. Monrad, journalist R. P. Rossen, redaktør P. Skovrø og bogtrykker C. K. Thillerup. Andre har højst sandsynligt også bidraget til morskaben.

Man har jo været tilbøjelig til at be-

tragte Jessen som noget af en stivstikker, selvom A. Svensson i sit store værk om Jessen har rettet lidt op på dette skæve billede. Når Jessen var i godt humør, strøede han om sig med gåder, vittigheder, rim og remser, huskede Svensson dengang. FUT giver smagsprøver på Jessens humor: »Hvilke ere de varmeste jakker? Konjakker! På hvilken fisk sidde øjnene nærmest? På de mindste!« Og mon dog ikke, at hr. Dupuis' førømtalte bravour-arie kunne tænkes at stamme fra samme pen?

Litteratur:

Eskild Bram, Ejnar Ramsing Lorenz og Bruno Uldall: »Klog skæmt er alvors tale«. Flensborg, 1985.

Poul Kürstein (red.): »Flensborg Avis 1869 1. Oktober 1969«. Flensborg, 1969.

René Rasmussen: »Flensborg Avis 1869-1906«. Flensborg, 1994.

A. Svensson: »Redaktør J. Jessen, I-III«. Tønder, 1955-60.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Dansk identitet

- en forelæsningsrække

Onsdag den 13/9:

Dansk og europæisk identitet efter 1945.
Ved Jean Monnet-professor Thorsten Borring Olesen, Aarhus Universitet.

Torsdag den 12/10:

Dansk identitet i mellemkrigs- og besættelsestid.

Ved lektor Henrik S. Nissen, Københavns Universitet

Onsdag den 15/11:

Den danske kulturs nationalisering i det 19. århundrede.

Ved professor Bjarne Stoklund, Københavns Universitet.

Alle foredrag finder sted kl. 19.30 på Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, Aabenraa.

Der er gratis adgang. Højtaleranlæg forefindes.

Stormen på Frederiksstad

- historisk udflygt i anledning af 150-årsdagen

Søndag den 8/10 indbyder Sydslesvigs Amtskreds til følgende arrangement:

Kl. 14.00 i Paludanushuset, Prinzenstrasse 28.

Stormen på Frederiksstad og afslutningen på Treårskrigen.

Foredrag ved lektor Claus Bjørn, Københavns Universitet.

Kl. 15.00 kaffe, boller og kager.

Kl. 15.30-16.30 med start fra Paludanushuset.

Slentretur gennem Frederiksstad med beretning om detaljer i slagets gang ved Anders Schaltz Andersen

Samlet entré 15 DM eller 60 kr.

De lokalhistoriske årbøger 1999

Af KIM FURDAL

Lokalhistorisk konsulent Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, har læst de lokalhistoriske årbøger 1999. I den forbindelse har han set nærmere på omverdenens rolle i årbøgernes artikler.

Indledning

Der er en verden uden for Verona, hævdes det, underforstået, at der også foregår noget væsentligt uden for vores egen hjemstavn, der kan spille en rolle for vores dagligliv, eller som det kan være interessant at se og møde. Det kan være krakket på Wall Street i New York, der sendte verdensøkonomien til tælling, og

som fik alvorlige konsekvenser for mange familier også i Sønderjylland. På det personlige, mere nærværende plan kan det være den nye sognepræst, der kommer til sognet, og som sætter nyt liv i det kirkelige arbejde, som det f.eks. var tilfældet med Sønder Bjert sogn, hvor pastor Wieds prædiken den 3. februar 1889 med et satte gang i en indremissionsk vækkelse i sognet. Men det kan også være den unge nyudlærte bager, der, som Jørgen Jessen, stikker til søs og pludselig oplever en helt ny og eksotisk verden uden for Løjt. Hans erindringer kan man læse i Det gamle Løjt, der, som de

Oversigt over emner i de lokalhistoriske årbøger i 1999 fordelt på antal af artikler og sider*

Emner	Antal artikler	Andel i %	Antal sider	Andel i %
1. Erindringer	39	16,9	276	22,5
2. Biografier	47	20,4	239	19,3
3. Kilder	34	14,7	141	11,5
4. Gårdhistorie	12	5,2	102	8,3
5. Foreningshistorie	7	3,0	65	5,5
6. Sognehistorie	7	3,0	64	5,2
7. Erhvervshistorie	13	5,6	60	4,9
8. Skolehistorie	6	2,6	54	4,4
9. Årsberetninger	20	8,7	40	3,3
10. Kirkehistorie	5	2,2	31	2,5
11. Kommunikation	8	3,5	29	2,4
12. Oldtid	6	2,6	28	2,3
13. Bygningshistorie	1	0,4	13	1,1
14. Dialekt	8	3,5	13	1,1
15. Socialhistorie	3	1,3	9	0,7
16. Søfartshistorie	1	0,4	9	0,7
17. Genforeningen	1	0,4	3	0,2
18. Fester, skikke	2	0,9	3	0,2
19. Stednavne	1	0,4	1	0,1
Andet	10	4,3	47	3,8
I alt	231	100,0	1.227	100,0

*enkelstående billeder, indholdsfortegnelser, vignetter etc. er ikke medtaget i optællingen.

tidligere årgange, er blevet en flot og smukt illustreret bog.

Men hvordan har de lokalhistoriske årbøger det med verdenen uden for Verona? Hvorledes indgår omverdenen i den historie, som de præsenterer i årbøgerne i 1999? Det vil vi se nærmere på i det følgende. Derimod vil vi i år ikke gå nærmere ind på fordelingen af artiklerne på de forskellige emner, som det fremgår i tabellen, der på mange punkter ligner de foregående år.

Den brutale omverden

Et af de stadigt tilbagevendende indslag i de lokalhistoriske emner, som meget bastant og brutalt illustrerer omverdens indgreb i lokalsamfundet, er erindringer fra de sønderjyske krigsdeltagere i Første Verdenskrig. Årgang 1999 er ikke nogen undtagelse. I årbogen fra Hørup sogn kan man således læse Jørgen Andersens erindringer om sin krigsdeltagelse og ikke mindst forsøget på at slippe over grænsen. Krigen foregik dog ikke alene på land, og i årbogen fra Sundved kan man læse Niels P. Thuesens artikel »Matros på krigsskibet Breslau 1914-18« om Christian Staats liv som matros under krigen. Mens vi efterhånden har mange erindringer fra soldaterne ved fronten, så er erindringerne fra hjemmefronten mere sjældne. En undtagelse finder man i årbogen fra Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslunde Sogne, hvor Karl Madsen Gubis har skrevet om sin mor, da hun i januar 1915 modtog budskabet om, at nevøen Jens var faldet. Det er blevet en sjældent stærk erindring, som uundgåeligt går ind under huden på læseren, selv om de familiemæssige relationer til Jens godt kunne have været trukket lidt tydeligere op.

Under Anden Verdenskrig blev Sønderjylland heldigvis ikke på tilsvarende vis berørt af krigen, men i kølvandet på de tyske tilbagetrækninger på østfron-

Jørgen Jessen til venstre sammen med en kollega ved kabysdøren på M/S Argentinean Reefer. Billedet er hentet fra »Det gamle Løjt«, hvor man kan læse om hans første tur til søs.

ten fulgte store skarer af flygtninge, hvoraf mange fandt vej til Danmark i krigens sidste dage. I årbogen for Røde Kro fortæller førstelærer Peter Hansen om sin tid som leder af undervisningen for ca. 3.000 børn i flygtningelejren Rom ved Lemvig i 1946. Det er blevet en indlevende skildring af de mange store og små problemer ved etableringen af undervisningen og flygtningeproblemet menneskelige konsekvenser.

Det er yderst sjældent, at de lokalhistoriske årbøger bringer stof om emner fra før 1800. En af de få undtagelser finder man i årbogen fra Oksenvad sogn, der bringer Karl Lunds artikel »Krig og pest over Haderslev amt« om amtet under Karl Gustav krigene 1657-1660. Artiklen begynder med et forord af Erik Braun om den udenrigspolitiske og militære baggrund for krigen. Pastorat for pastorat opridses her - med støtte af Aksel Lassen - situationen, da befolkningen døde som fluer, og de overlevende kun kom igennem årene under ufattelige li-

delser. Et godt memento og perspektiv i tresåret for Danmarks besættelse.

Industriens vugge

Heldigvis er det sjældent, at omverdenen på den vis griber ind i sønderjydernes dagligliv. Oftest og dagligt er det fredeligt og mere indirekte, det store samfund griber ind i lokalsamfundet. I årbogen for Vojens hævder A. B. Keck frejdigt, at »Industriens vugge stod ved Haderslev«. En sådan titel fanger unægtelig øje og interesse. Bag titlen gemmer sig historien om den tidlige industrialisering i Christiansdal, der fra naturens side var begunstiget af tre åløb, der løber sammen til et, som ved opstemning har dannet Stevning Dam. Historien starter med blikfabrikken Gothaab og slutter med et lille hengemt elværk i den idylliske dal. Det var dog ikke alene vandløbene, som gav industrien i Christiansdal sin eksistensberettigelse. Nye merkantilistiske tanker om forholdet mellem politik, økonomi og handel dukkede op i Centraleuropa og dannede sammen med efterspørgslen på blik, vad-

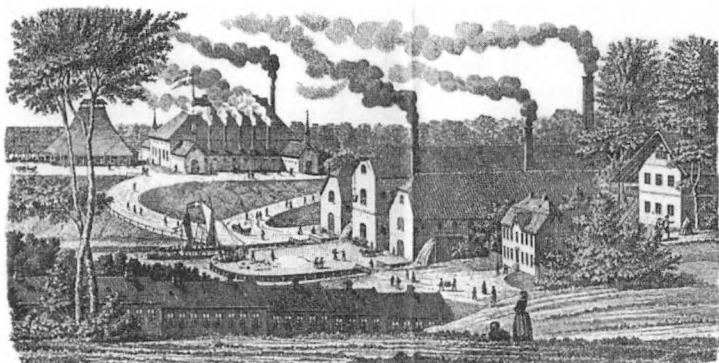
I dag som før følger flygtningestrømmene i kølvandet på krigens grusomheder. I årbogen fra Røde Kro kan man læse overlærer Peter Hansens erindringer fra sin tid som leder af undervisningen af tyske flygtninge i flygtningelejren Rom ved Lemvig i 1946. Her ses han i midten sammen med tyske lærere og kvindelige hjælpelærere. Foto: Røde Kro Lokalhistoriske Arkiv.

mel, olie og andet baggrunden for dette industrieventyr. Det sidste kunne måske nok være kommet lidt mere tydeligt frem i den i øvrigt interessante og vel-skrevne artikel.

I Bovlund ligger Bovlund Plovfabrik. Om den og familiens Wilkens, der var de initiativrige smede bag smedjen, der blev kendt for sin kæmpeplov, har Hans Rud skrevet en artikel i årbogen fra Ager-skov. Her var det ikke Staten, men Hedeselskabet, som satte skub i udviklingen, da Hans Wilkens i 1949 fik opgaven at fremstille en plov, som kunne bryde al på heden. Hans Rud har bl.a. trukket på fabrikkens udklipsbog, hvilket er resulteret i en fin lille artikel, men fabrikken fortjener, at forfatteren arbejder videre med en større samlet artikel om den landskendte plovfabrik.

Det er dog ikke alene industrien, der henter sine eksistensbetingelser uden for lokalsamfundet. Mange offentlige institutioner er anlagt på stats- eller amtslige initiativer og spiller ofte en betydelig rolle lokalt. Her behøver man blot at bringe Tønder kaserne i erindring. En anden for længst hedengangen institution er kvindeseminarieret i Augustenborg, der blev anlagt af de tyske myndigheder i 1878 med bl.a. det hovedformål at opdrage kvinderne til et godt statsborgerskab. I de senere år er der kommet fornyet interesse om seminarieret efter Annet Greg Bruhns omfattende studier. I årbogen fra Augustenborg kan man læse Günther Weitlings artikel »Kvindeseminarieret i Augustenborg - informationer og billeder«, som tager afsæt i hendes forskning. Interessant er det her bl.a. at læse, hvorledes den nationale baggrund spiller ind på elevernes senere bedømmelse af skolen, undervisningen og ikke mindst dets skiftende rektorer.

Lidt nord for Augustenborg finder vi i Egen sogn det idylliske Kettingnor, der ikke alene er et besøg værd for sit fugle-

»Industriens vugge stod ved Haderslev« hævder A.B. Keck i årbogen fra Vojens, hvor han skriver om industrien i Christiansdal. Her er det en litografi af fabriksområdet med bl.a. tegloven og glasværket, som man kan finde i artiklen.

og dyreliv, men som også har en særegen historie, der strækker sig tilbage til første halvdel af 1600-tallet, da Hans den Yngre foreslog en inddæmning af området. Der skulle imidlertid gå næsten tre århundreder, før området blev inddæmet i 1873, og da stod et interessentskab med spekulanten Andreas Petersen fra Sønderborg i spidsen for arbejdet. Historien bag og især problemerne efter inddæmningen kan man læse i Hans Bondes artikel »Kettingnor« i årbogen fra Egen sogn.

Længe inden informationsteknologiens indmarch i 1980'erne var postvæsenet og senere telefonen de hurtigste måder at bringe et budskab og information til og fra omverdenen. Bl.a. derfor er det valgt, at årbogen fra Hoptrup har samlet en række artikler om posthuset og telefonien i Hoptrup. Det sidste i form af Martin Paulsens erindringer om sine 35 år ved telefonvæsenet. Ikke mindst telefonen må have betydet en kolossal omvæltning for mange i Hoptrup, som i løbet af få sekunder og minutter kunne komme i kontakt med andre i og uden for sognet. Men hvem fik telefon, og hvordan blev den modtaget? Det var måske emner, der kunne følges op i senere artikler i årbogen fra Hoptrup og andre steder.

Hvor blev de af?

Spørger Historisk Årbog for Røddingegnen 1999 og giver derpå ordet til Herluf Colfach kaldet »Kit«, som fortæller om sit liv. Det er blevet en tour de force igennem et righoldigt liv, der bl.a. involverer deltagelse i efterretningstjeneste for Secret Service under krigen og arbejde som skibslæge på en række ekspeditionsbåde til bl.a. så eksotiske steder som Antarktis og Tahiti. Samme spørgsmål kunne man også stille dr.med. Margrethe Mitscherlich-Nielsen, født i Gråsten i 1917 og gift med grundlæggeren af Sigmund Freud-Instituttet i Frankfurt, om end hun i kraft af bl.a. sin omfattende litterære produktion og sit engagement i den tyske kvindebevægelse er anderledes kendt i brede kredse. I årbogen fra Gråsten fortæller Elsebeth Thygesen Kristensen og Kirsten Thomsen under overskriften »At vokse op mellem to kulturer« om barndom og ungdom i en familie, der nationalt var delt mellem en stærkt dansksindet far og en lige så tysksindet mor og det svære nationale valg. Hun valgte tysk og en tysk uddannelse, mens broderen valgte dansk og senere blev involveret i den danske modstandsbevægelse.

Udlængslen har domineret i en række af de erindringer eller rejsebeskrivelser,

»Hvor blev de af?« Spørger årbogen fra Rødding, og i artiklen fortæller Herluf »Kit« Colfach om sit begivenhedsrige liv. Her er den 75-årige pensionist på vej ned fra 4.000 m højde i 1998. Foto: Rødding Lokalhistoriske Arkiv.

som årbogen for Jegerup sogn gennem årene har bragt. Det gælder også i år, hvor Morten Ghiladi beretter om sin tid som forsker ved den Kongelige Tekniske Højskole i Stockholm og ikke mindst om forskellene på forholdene i Stockholm og Jegerup. Da årbøgerne normalt kun bringer erindringer fra personer, der øser ud af et langt livs erfaringer, er der grund til at gøre opmærksom på, at vi her har at gøre med en ung mand på godt 30 år, hvad der også kan læses ud af de oplevelser, der har bidt sig fast i Morten Ghiladis erindringer om tiden i Stockholm.

Kanontordenen fra Dybbøl

Generelt mærker man meget lidt til verden uden for lokalsamfundet. Meget naturligt er det at mærke i bogen om »Ensted sogns forsamlingshus 1924-1999«, som Ensted lokalhistoriske forening har udgivet i stedet for årbogen sammen med en række andre foreninger. Her ville det nok forekomme påklistret, hvis forfatterne skulle rundt om verden for at lande i Ensted. Til gengæld er det synd, at C. P. Johannsen i artiklen »Daglejer og

arbejdsmand«, som kan læses i årbogen fra Felsted, ikke fortæller baggrunden for, at daglejerfamilien i 1927 ikke længere kunne klare økonomien og måtte forlade det lille landbrug. Sønderjylland var på dette tidspunkt endnu plaget af kronekrisens konsekvenser, der bl.a. betød en stribe tvangsauktioner, en arbejdsløshed på knap 30% og betydelig politisk og national uro. Det var økonomiske og sociale problemer, som for en stor dels vedkommende kom til Sønderjylland udefra, og som greb dybt ind i mange familiers tilværelse. Kender man ikke denne baggrund for familiens problemer, kunne man, som artiklen fremtræder, nu - uberettiget - få den opfattelse, at problemerne var selvforskyldte.

I Brudstykker af Bedsted sogns historie er det stort set kun kanontordenen fra Dybbøl i 1864, som Marie Haugaard kunne høre i Bedsted, at verden uden for sognegrænsen for alvor kommer tæt på sognet. Udgiveren Henning Haugaard har i dette nummer bl.a. koncentreret sig om en række gårdhistorier, der på mange måder klæder denne genre. Men når man på Overballegård i Terp gennem de sidste tredive år har foretaget en lang række store investeringer i bygninger og produktionsanlæg, så er det bl.a. sket ud fra en nøje økonomisk vurdering af den generelle situation inden for landbruget, markederne og forventningerne til prisudviklingen inden for f.eks. svinepriserne. Da mange landmænd har bitre personlige erfaringer fra denne periode, hvor galt det kunne gå, når udviklingen i bl.a. svinepriserne gik den gale vej, kan det undre, at Henning Haugaard slet ikke har inddraget den generelle økonomiske udvikling inden for landbruget i bl.a. artiklen »Overballegård i Øster Terp«. Nu står de mange investeringer og produktionsomlægninger, som om de er faldet ned fra himlen. Tilsvarende indvendinger kunne man

bl.a. fremføre vedrørende H. H. Bangs udmærkede artikel om gården Koldmos i Bov kommune.

I andre af årbøgerne er omverdenen stort set fraværende, hvilket til dels skyldes emnets karakter. Således handler hovedartiklen i årbogen fra Løgumkloster om storbrande i Løgumkloster, mens uddraget fra inspektionsprotokollen for Starup skole, som man finder i årbogen for Starup, primært holder sig inden for skolens mure. I årbogen fra Klipleve sogn er hovedartiklerne bl.a. en række avisudklip og en forsættelse af ejerlisterne til parcellerne i Aartoft, som snævert vedrører Klipleve sogn. Det samme kan siges om mange af de små artikler, der optræder i årbøgerne fra Gram. En undtagelse er her Karl Gunnar Gregersens artikel om »Jernbaner i Sønderjylland«. Her kunne man til gengæld nok efterlyse en noget grundigere behandling af banens betydning for Gram og omegn.

Afrunding

Nu skal man ikke nødvendigvis inddrage den store verden, når livet i lokalsamfundet og dets historie skal skrives. I værste fald kan man helt fratage sognet eller kommunen dens historie, hvis al udvikling, ændringer og lokalt særpræg skal forklares med forhold i det store samfund. Lokalsamfundet har også sin egendynamik, der er resultatet af forholdene i netop dette samfund, og som gør det til noget ganske særligt. Og er det egentligt ikke i denne unikke kombination mellem det store samfund og lokalsamfundet, at lokalhistorien henter sin eksistensberettigelse?

De sønderjyske årbøger 1999

Lokalhistorisk Forening for Agerskov sogn. Årsskrift 2000. 22 s., ill.
Årsskrift - 2000. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg kommune. 40 s., ill.
Brudstykker af Bedsted sogns historie nr. 25,

1999. Udg. af Henning Haugaard. 55 s., ill.
Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirs-lund sogne. Årsskrift med lidt aktuelt fra arkivet 2000. 36 s., ill.
Historisk årbog for Bov og Holbøl sogne. År-gang 22, 1999. Udg. af Historisk Forening for Vis Herrer og Bov Museum. 68 s., ill.
Egen sogns lokalhistoriske forening. Årsskrift 1999. 36 s., ill.
Ensted sogns forsamlingshus 1924-1999. Udg. af Lokalhistorisk Forening, Foretagsfor-eningen, Familie og Samfund, Menigheds-rådet og Røllum-Torp Borgerforening. 40 s., ill.
Historisk årbog for Felsted sogn nr. 17 - 1999. Udg. af historisk Forening for Felsted sogn. 97 s., ill.
Årsskrift for Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn 1999. 32 s., ill.
Årsskrift for Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn 2000. 28 s., ill.
Årsskrift 1999. Historisk Forening for Grå-sten by og egn. 72 s., ill.
Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening 1999. 16. årgang. 48 s., ill.
Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn. Års-skrift nr. 18 - 2000. 40 s., ill.
Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn 1999. 46 s., ill.
Fra Klipleve sogns Lokalhistoriske Forening 1999. 72 s., ill.
Historisk Forening for Løgumkloster Kommu-ne. Årsskrift 1999. 18 s., ill.
Det gamle Løjt bd. 21, 1999. Udg. af Løjt Sogns Lokalhistoriske Forening. 119 s., ill.
Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn. Årsskrift 1999/2000. 32 s., ill.
Historisk Årbog for Rødding-egnen 1999. Udg. af de lokalhistoriske arkiver og foreninger i Rødding kommune. 96 s., ill.
Fra Rødekro kommune 1999. Udg. af Lokalhi-storisk Forening for Rødekro kommune. 160 s., ill.
Starup sogns Lokalhistoriske Arkivforening. Årsskrift 1999. 20 s., ill.
Skrift for Historisk Forening for Sundeved 1999. Udg. Historisk Forening for Sunde-ved. 104 s., ill.
Årbog 1999 for Lokalhistorisk Forening for Vojens Kommune. 13. Årgang. 66 s., ill.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af ESKILD BRAM

Kresten Philipsens overraskende afgang som amtsborgmester har en central placering i Grænselandskronikken for april koartal, hvor Torben Rechendorffs spørgsmål til det danske mindretal heller ikke er glemt.

Som alle store hanner i historien har amtsborgmester Kresten Philipsen vist talent for at træffe hastige beslutninger med overraskende effekt. Når han ved sjældne lejligheder tog piben ud af munden, åbenbarede han bag et drillende smil absolut glimt af format. Således f.eks. i sin egenskab af grænselandets førstemand som dronningens vagtmaster og kavaler i Dybbøls skanser på store dage. Hans forsagelse af tobakken kvitterede majestæten for ved selv at afholde sig fra den giftige last.

Kr. Philipsen (Kr. Ph.) blev leder af amtsrådet i en alder af kun 38 år, fordi hans forgænger, Erik Jessen, der var den første amtsborgmester efter kommunalreformen i 1970, ramtes af et slagtilfælde. Men når det nu skulle gå den vej, er det trods alt påfaldende, at nr. tre i kongerækken, Carl Holst, satte ny rekord ved at nå toppen i en alder af kun 30 år.

Det er også en overraskelse, at Kr. Ph. indtil videre ikke er blevet minister. Gang på gang har offentligheden tiltænkt ham en sådan post, i regeringen Schlüters tid endog et dobbeltministerium, hvad hans far sad inde med en kortere tid.

I en efterskrift hører det hjemme, at Philipsen jr. bestod sin politiske eksamen i kraft af det tag, han som udvalgsformand havde haft på det sønderjyske sygehusvæsen. Geografisk var det skæv-

vredet derved, at yderpolerne Sønderborg og Haderslev lå inde med de største sygehuse, mens amts- og centerbyen Aabenraa var beskedent udstyret i så henseende.

Philipsen og det grænseoverskridende

Kr. Ph. fik bødet på forsømmelserne ved på trods af modstand at gennemføre det indlysende rigtige: Samarbejde med tysk ambulancetjeneste nede i den døde vinkel ved grænsen og i fortsættelse heraf en dansk andel i den avancerede kræft-

Et sjældent »familiebillede«: Tre generationer sønderjyske amtsborgmestre. Fra venstre ses Erik Jessen, Kresten Philipsen og Carl Holst. Foto: Karin Riggelsen/Der Nordschleswiger.

behandling på det store Flensborg-sygehus Sct. Franciskus. Uanset overraskelsen ved dette arrangement skete det sagligt i de sønderjyske patienters egen interesse, muligvis også i skatteydernes. Det mente eksundhedsminister Koch imidlertid ikke, ligesom den særlige sygehusstruktur i Aabenraa med både betalende og ikke-betalende patienter under samme tag næppe heller er en socialdemokratisk livret. Men lad os nu se, om eksemplet ikke kan få afsmittende virkning.

Kr. Ph. er gået stærkt i brechen for et institutionaliseret, grænseoverskridende samarbejde. Nogle ser kun bitre frugter i hans møje, andre har tålmodighed til at afvente modningen. Et par slemme kompromiser i forbindelse med regionsdannelsen er det latterligt lydende navn Sønderjylland/Slesvig/Schleswig og en alt for stor dansk-tysk bestyrelse. Amtsborgmester Holst har glædeligvis allerede udtalt, at han vil prøve på at få gennemført en slankekur til gavn for effektiviteten i arbejdet. Overernæring er også i daglig forstand et fælles-europæisk sygdomstegn, der trænger til kærlig behandling.

Det fremskudte udenrigsministerium

Det faldt i Erik Jessens lod at trække den gamle dansk-tysk(norske) helstats gangen ud af stalden til beskuelse og afbørstning af støv og skæl. Som den gode købmand han var, foretrak Jessen at ekspedere i den blandede dansk-tyske landhandel fra sag til sag. Formel fastlåsning i nye institutioner både her og der betød dengang tillige en følelsesmæssig belastning. Alligevel undgik Erik Jessen ikke den spøgefulde bemærkning, at han havde fået det bihverv at fungere som fremskudt udenrigsminister ved særlige lejligheder. Det kunne være ved indvielsen af den dansk-tyske motorvej i nærværelse af dronning Margrethe og for-

bundspræsident Walther Scheel, de samme, der også tog imod det fremskudte dige ved Højer Sluse.

Kr. Ph. har heller ikke selv undgået at få tildelt uofficielle, historiske titler. Hertug Kresten af Sønderjylland er én af dem. Det tyske regionsblad »Der Nordschleswiger« har allerede været fremme med en fornem ophøjelse af Carl Holst til Karl den Store, *Carolus Magnus* (742-814). Danske blade kan også være hittepåsomme. Da Kr. Ph. sagde pladsen op, skrev »JydskeVestkysten« en leder om overraskelsen, der lyste op med ordene »et fyrtårn i dansk kommunalpolitik«.

Stormen mod sprogpagten

I nogle udtalelser til pressen i forbindelse med chefskiftet på Amtsgården lod Kr. Ph. en lysstråle rette mod den kreds, som ikke forsømte en lejlighed til at udspy navnet region af deres mund. Det havde været det værste, han havde været udsat for i al sin tid som amtsborgmester, sagde han. Det er næppe glemt, at der fulgte fysisk hærværk med de verbale slagsmål. Ved andre lejligheder, f.eks. i spørgsmålet om at invitere både hjemmetyske og (rigs)tyske gæster til mindefesten på Dybbøl, der dog vedrører to nationer, gjorde Kr. Ph. op med de relativt små kredse, »der mente sig kaldede til evig og altid at sætte den nationale dagsorden i Grænselandet«. Tilsvarende røgsignaler blev sendt til vejrs, da der også hævede sig røster imod den særlige fælles-europæiske sprogpagt til sikring af det tyske mindretals interesser her i landet i lighed med, hvad der skulle gælde, ja faktisk allerede var gældende i praksis, for det danske mindretal og det frisiske befolkningselement i Sydslesvig. Troede man for alvor, at hjemmetyskerne ville slå i bordet og ødelægge alt for sig selv ved at kræve det tyske sprog indført som ligeberettiget officielt sprog i Nordslesvig? Er det ikke

rigtigt, at sprogkampen i dag er et historisk begreb?

Sydbus-øverraskelsen

Sydbus-sagen er værre som overraskelse betragtet. I skrivende stund bombarderes offentligheden med nærmest uoverskuelige oplysninger om noget, der for den ikke-sagkyndige næsten tegner omridset af en slags Storm P.-opfindelse, nemlig elektronisk billettering kombineret med satellitovervågning. Det kan lyde som en science fiction-film med foreløbig syv års spilletid bag sig og en stigning i omkostninger fra de kalkulerede 18 mio. kr. til 35 mio. kr. Dertil 15 mio. kr. fra staten. Vi har en lov her i landet om ministeransvarlighed. Selv uden en sådan hjemmel for amtsborgmestre burde princippet være det samme. Formand

for Sydbus-bestyrelsen hedder nemlig også Kr. Ph. Og nu venter vi på en rimelig forklaring.

Amtets grønne fingre

Men nu til stykkets *happy end*. Deres krønikeskribent har endnu engang ros til overs for amtets naturpleje under Kr. Ph.'s ledelse og ansvar. Tilfredsheden kan skyldes, at denne del af landet hidtil ikke har måttet stifte bekendtskab med de værste af de luftkasteller, som nådigherrerne i det almægtige miljøministerium har haft held til at sende op i den blå luft. Men hvor længe var Adam i Paradiset? To amtsbiologer, Hans Thiil Nielsen og Morten Hjørne, offentliggjorde i »JydskVestkysten« den 6. juni uddrag af en vildtbiologisk rapport om ørredens trivsel i de sønderjyske vandløbs østlige del.

Storken sidder for en stund på prins Joachims tag både i reden på den forreste skorsten og på den anden skorsten. Det stolte fuglepar flyttede desværre hurtigt til Rudbøl, direkte ved grænsen. Foto: Lis Eeg Sylvest/JydskVestkysten, Tønder.

Resultatet af foretagne undersøgelser har været tilfredsstillende. I Aller Å og Sille-rup Bæk er ørredbestanden nidoblet. Til-løbene til Haderslev Dam og Fjord kun- ne være bedre. Modsat vandløbene mel- lem Flovt og Genner Strand. Endnu bed- re står det til mellem Aabenraa Fjord og Genner Bugt. Et nyttigt indgreb har vist sig at være fjernelsen af spærringerne i Aller Å og Hoptrup Å, så fiskene kan bevæge sig bedre rundt i mange vand- løbsgrene. Udlægning af sand og grus i bunden fremmer forplantningen.

Tilbage til moser og enge

Andre steder er der taget fat på tilbage- førsel af udtøringer til sø- og vådområ- der. Der ligger naturpleje i det, men også om sætning af overskydende kvælstof i våde enge, hvor i øvrigt den bortblevne hvide stork søger sit spisekammer. Ejs- bøl Vimose lidt nordvest for Haderslev fremtræder nu med et blankt vandspejl. For 1600-1700 år siden var her en sø, der kom til at modtage vore forfædres ud- kastninger af offervåben til Odin og Thor. Ved betydelige arkæologiske udgravnin- ger er der gennem en årrække her sam- let et par tusinde stykker effekter af vå- ben, rytterudstyr, smykker m.m. fra pe- rioden ca. 300 e. Kr. til ca. 500 e. Kr., den såkaldte romerske jernalder.

Også den smukt beliggende 175 ha store udtørrede strandsø Slivsø mellem Hoptrup og Lillebælt, der for en lille menneskealder siden blev nyttiggjort til græsning og kornavl, har i dag gode ud- sigter til at genopstå i den skikkelse, som Vorherre havde tiltænkt den, dvs. med et glitrende, blankt vandspejl som over- flade. Hvis man kan nå frem til en for- nuftig jordfordeling mellem lodsejerne til anstændige priser, vil naturen her kunne beriges med et plante- og dyreliv i søen. Amtets biologer forudser, at bl.a. den sjældne rørdrum, svaner og rørhøg vil indvandre, foruden truede tudsear-

Arnå i Vestslesvig er for meget kanal til at være et godt gydested for laks. Målet er at føre vandløbet med omgivelser tilbage til ren natur. Foto: Ernst Winckelmann/Jydske Vestkysten, Aabenraa.

ter. Det er små amfibievæsner som frøer og salamandre, der overvintrer på land- jorden, men yngler i vand. Dette »slime- de kryb« er fredet af hensyn til overle- velsen. Derfor er det faktisk strafbart at putte den lille grønne løvfrø i et sylte- tøjsglas eller give den en legetøjsstige til at underholde sig med.

Prins Joachims Å

Amtet har hænderne fulde med at reali- sere planer om skabelsen af 160 ha nye vådområder frem til år 2004. Inklusive den nævnte Ejsbøl Mose er der indtil nu genskabt 170 ha ved Brøns Å, efter si- gende Danmarks mindst forurenede, Lobæk, Jels Å og Landeby Bæk ved Lø- gumkloster. Sammenlagt svarer det til 10% af vandmiljøplanens mål for Søn- derjylland, der netop areal- og land- brugsmæssigt udgør 10% af Danmarks areal som helhed. Men ét er ønskemål, noget andet økonomi. Det gælder også forslaget om at føre Arnå ved den greve- lige avlsgård Solvig tilbage til sit natur- givne, snoede leje - til gavn for flora og fauna i et støfskifte med det menneske- lige væsen. Én af de berørte lodsejere er prins Joachim til Schackenborg. Stor- ken på slottets tag blev desværre ikke længe

Dansen går ved Hans Adolph Brorsons gamle kirke i Randerup. Her er en scene fra Jacob Clausens friluftsspil »Munken går i enge«. Som fortaler for pietismen brød Brorson selv sig ikke så meget om dans. Foto: Lis Eeg Sylvest/JydskeVestkysten, Tønder.

siddende, men slog sig i det mindste ned i nabolaget, ved grænsekroen i Rudbøl.

Planerne for skabelsen af nye og genskabelsen af gamle vådområder her i landsdelen vedrører i alt 1600 ha. Indtil nu er det lykkedes at genskabe 170 ha ved Ejsbøl, Brøns Å, Lobæk, Jels Å og Landeby Bæk ved Løgumkloster. De nævnte 1600 ha siger måske ikke byboen så meget. Til sammenligning kan tjene, at det royale Schackenborg Godsdistrikt med fem avlsgårde, derunder Solvig, har et samlet tilliggende på 1038 ha, deraf 230 ha skov og plantage.

Tøndermarskens historie bogføres

Vi ved, at ude ved den slesvigske vestkyst kæmpes en bestandig kamp mod havet. Hvor mennesket ikke melder sig som deltager, er resultatet på forhånd givet: Havet sejrer.

Marskens historie ført op til vor tid er

en messe værd. Derfor er museerne i Haderslev og Tønder gået sammen om at bede folk i landet bag digerne om at fortælle, hvad de kan bidrage med af »råstof« til videre bearbejdning. Kulturlandskabet derude kan stadig, men hvor længe endnu, byde på sommerdiger, værfter, pumpestationer, jagthytter, låninger, koge, slikgårde osv. Museumsfolkene har på møder skitseret, hvad de gerne hører mere om gennem særlige arbejdsgrupper. Som alt andet er dette projekt »grænseoverskridende«, koordineret med en tilsvarende indsats ved den tyske og hollandske vadehavskyst.

Nye toner fra Sydslesvig

»I skal ikke blive glemt«, lød det trøstende fra kongen og statsministeren efter grænsedragningen i 1920, der skilte Nordslesvig fra Sydslesvig. Grænseforeningens næstformand og medlem af

regeringen Schlüter, Torben Rechendorff, havde heller ikke glemt noget, da han talte ved en mindretalskonference på kursusjendommen Christianslyst ved Slien. Rechendorff er også medlem af det såkaldte Femmandsudvalg, dvs. Folketingets rådgivende udvalg vedrørende kulturel støtte til dansk sprog og kultur i Sydslesvig. Han stillede nu en række retoriske spørgsmål, som han bad de henved hundrede deltagere tage stilling til. Et af de mest nærgående spørgsmål gik på, om tilhørerne fandt det i sin orden, at der inden for den danske kirke i Sydslesvig var ansat 24 præster til at betjene 6764 medlemmer af menighederne. Et andet ømtåleligt spørgsmål gik på, om der består et rimeligt forhold mellem den danske stats tilskud på 20 mio. kr. om året til »Flensborg Avis« og avisens beskedne dækningsprocent i selve Sydslesvig. Og endnu engang blev der udtalt forbavselse over, at de danske stemmetal stiger ved valgene, mens medlemstallene i organisationerne er faldende eller i bedste fald stagnerende.

Jeg er sgu min egen!

I skrivende stund ses disse spørgsmål ikke at være besvarede, hvis man da vælger at se bort fra en måske spøgefuldt ment reaktion fra præstekabets side. Her så man hellere antallet af præster fordoblet end reduceret!

Derimod er det værd at fremhæve nogle betragtninger, som seminarieadjunkt Alexander von Oettingen fremkom med i en tale ved de danske årsmøder. »Flensborg Avis« refererer (29.5.): »Problemet er ikke, at forældre vælger den danske skole som i et supermarked. Det er der ingen forældre, der gør. Men vi har selv indrettet vor skole som et supermarked. Det er ikke skolens opgave at være garant for mindretallets fremtid. Skolen skal ikke gøre eleverne til min-

dretallets børn. De skal lære, at de har retten - og pligten - til at vælge, hvad de selv vil. Hvis dette ikke var tilfældet, var skolen på vej til at blive *totalitär* (min fremhævelse), fordi andre på forhånd har bestemt, hvad barnet engang skal slutte sig til«.

Hvad der ellers skete

Til slut følger i dagbogsform en oversigt over, hvad forfatteren i øvrigt har ment kunne være af interesse, bl.a. til styrkelse af hukommelsen:

9. april: Museumsinspektør Lennart Madsen oplyser, at Sønderjyllands Amt har overdraget Haderslev Museum at afmærke fortidsminderne i de stormhærgede private skove. Formålet er at efterlade de fredede fortidsminder uskadede, når den nye skovrejsning skal i gang i de kommende år. (JV)

14. april: Ved et møde i forbindelse med Østersøkonferencen i Kolding erklærede den tyske forbundskansler Gerhard Schröder, at både det tyske mindretal nord for grænsen og det danske i Sydslesvig fortsat vil nyde stor bevågenhed fra den tyske regerings side. Schröder tilføjede, at han havde tillid til Danmarks »storartede og bekendte demokratiske tradition«. (Fl.A.)

Philipsen som sprogmand

18. april: Amtsborgmester Kresten Philipsen erklærer sig villig til at påtage sig rollen som udreder af sprogpagtens betydning for beskyttelsen af det tyske mindretals sprog i den sønderjyske hverdag. Hans personlige vurdering var, at pagten ikke giver anledning til de store problemer. Dens bestemmelser var nemlig allerede virkeliggjorte. Tyske statsborgere med behov for at blive betjent på tysk af en offentlig myndighed kan allerede i dag blive det, erklærede Philipsen på et debatmøde, som det hjemmetyske parti havde arrangeret. (JV)

29. april: Det tyske mindretal har in-
viteret det boycottede Østrigs ambassa-
dør i Danmark, Helmut Wessely, til en
modtagelse i Sønderjylland. På program-
met står et frokostmøde med amtsborg-
mester Kresten Philipson og et besøg på
Danfoss. (JV)

30. april: På Historisk Samfunds års-
møde udtalte formanden, arkivar, dr.
phil. Lars N. Henningsen, at foreningen
ikke jagter de uberettigede sensationer. I
forhold til planerne om udbygning af
Historiecenter Dybbøl Banke fandt fore-
ningen imidlertid, at de langt fra var
sagligt velbegrundede. Den historiefag-
lige kvalitet var problematisk, og vi blev
provokerede af »de letkøbte og helt fejl-
agtige ideer for formidlingen, som lå i
planerne«. (JV)

Hul i hovedet - hul i loven

4. maj: Folk på Nordals har svært ved at
forstå, hvorfor det akutberedskab, der er

etableret i Nordborg Kommune i enig-
hed mellem kommunen, Danfoss, Falck
og Sønderjyllands Amt, ikke må benyt-
tes, når der ikke er tale om akut sygdom,
men kun ved ulykker og katastrofer. I
sygdomstilfælde - uanset graden - skal
akutbilen vende om og lade patient være
patient, indtil ambulancen fra Sønder-
borg når frem. Som ved alt andet i denne
syndige verden har det med skattebeta-
ling at gøre. Hul i hovedet - hul i loven,
siger de skuffede og forbavsede nordal-
singere. (JV og EB)

29. maj: Den slesvig-holstenske un-
dervisningsminister, Ute Erdsiek-Rave,
oplyser, at 70 tyske skoler i delstaten
tilbyder undervisning i dansk. Ministe-
ren har også udtrykt sin glæde over, at
det danske mindretal er repræsenteret
på EXPO 2000 i Hannover som ét af Sles-
vig-Holstens 22 indslag. (FL.A.)

Rigspolitiet har ikke penge til at skaf-
fe det nyoprettede Grænsepoliti tag over

Museet på Sønderborg Slot åbnede den 9. juni en permanent udstilling af tekstiler med nationale motiver fra tiden 1848 til Anden Verdenskrigs slutning. Museumsinspektør Thorkild Kjærgaard viser et udsnit af samlingen. Foto: Karin Riggelsen/Der Nordschleswiger.

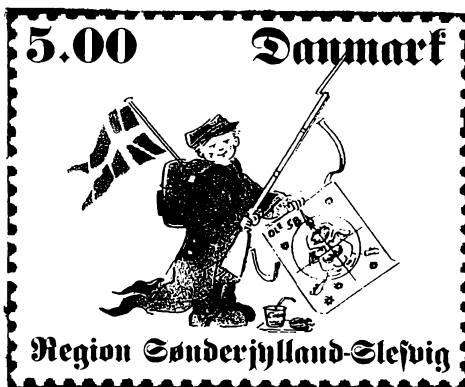
hovedet. Det har været en dyb skuffelse, udtaler chefen, politiinspektør Peter Balsgaard. I dag er det 80 mand stærke korps stationeret i de to grænsepolitikredse. Efter planen skulle grænsepolitiet samlet være på plads, når der bliver fri grænsepassage i henhold til Schengen-aftalen, der træder i kraft den 26. marts 2001. (F.I.A.)

Den rastløse Istedløve

3. juni: Istedløven vil stadig ikke falde til ro i København. Men det ser kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen ellers helst. I et svar til Folketingets Kulturudvalg udtaler hun, at det danske mindretals ønske om at få genopsat løven på den gamle kirkegård i Flensborg først kan ske »i fuldstændig overensstemmelse med det tyske flertals ønsker«. En sådan situation foreligger endnu ikke. Det er endvidere mit indtryk, at mindretallet fortsat ikke mener, at monumentet bør flyttes uden for Danmark«. Så fik de flyttemænd, som bliver ved med at ville have Bissens kolossale gravmæle opsat ved Fredericias volde, endnu engang svar på tiltale. (RB.)

Hval- og valfart

5. juni: Rømhø fostrede i sin tid flere generationer af hvalfangere, som gik på farlig jagt ved Islands og Grønlands kyster. I dag er det hvalerne, der kommer til Rømhø, desværre på deres sidste rejse. I 1996 strandede 18 kaskelothvaler på den brede, hvide strand, og året efter indhentede døden en flok på 13 af de store dyr. Alle gode gange var tre, da endnu en hval gik til, godt to kilometer inde på flyvevåbnets skydeområde på øens nordspids. Kaskelotten var knap 13 meter lang og 30 ton tung. Som sine forgængere har også denne unge han været på frierfærd til varmere farvande. På ny var der (H)valfart til Vadehavsoen. (JV)

I ord og billeder spøger man med det kunstlede regionsnavn Sønderjylland/Slesvig/Schleswig. Tegneren forestiller sig her et udkast til et regionsfrimærke. En skoleelev ses udstyret med Dannebrog, 1864-forladegevær og en brugt skydeskive, alt medbragt fra Historiecenter Dybbøl. Anonym tegner i »Der Nordschleswiger«.

24. juni: Frøslevlejren bliver nu efter 35 års tovtrækkeri mindepark for de omkring 400 fanger, der mistede livet i tyske KZ-lejre under Anden Verdenskrig. En overgang var der forslag fremme om at indrette lejrens barakker til ferie- og kursuscenter. (RB.)

Amtsrådet går sin egen vej

27. juni: Sønderjyllands Amtsråd vedtog på et møde med 22 ja-stemmer mod 7 nej-stemmer at bygge en motorvej mellem Aabenraa og Sønderborg til en samlet udgift af 800 mio. kr. Det er første gang i motorvejenes historie herhjemme, at et amtsråd alene agter at udføre så stort et projekt og at finansiere det selv. (RB.)

Forkortelser:

- Fl.A. Flensborg Avis
- Jllp. Jyllands Posten
- JV JydskeVestkysten
- No. Nordschleswiger
- RB. Ritzaus Bureau
- EB Forfatterens kommentar

Det sker – på sønderjyske museer

Teglværksstien ved Cathrinesminde

Den 22. juni blev Teglværksstien ved Iller Strand indviet. Tre plancher ud for ringovnsbygningen ved Cathrinesminde fortæller landskabets historie, og på turen ad Iller Strandvej mod Brunsnæs er opstillet elleve teglrode informationskilte. Skiltene skal hjælpe den vandrende på den halvanden kilometer lange, naturskønne kyststrækning til at forestille sig, at den i dag så fredelige strand for hundrede år siden var et hektisk industriområde, hvor otte mægtige teglværker lå side om side. Landskabet er nemlig, hvis man ser nøjere efter, fyldt med sporene efter fordums industrielle aktivitet, for eksempel er der masser af teglskrot i strandkanten. Den menneskelige aktivitet har afgørende præget naturen.

Det mest voldsomme indgreb i naturen, teglværksdriften har bevirket, er de dybe lergrave, der æder sig ind i skrænterne. Flittige arbejdere har udgravet millioner af kubikmeter ler, der i teglværkernes ovne er blevet brændt til mursten og andre teglprodukter. Det finkornede, stenfri ler, som blev aflejret ved Iller under seneste istid, var en afgørende forudsætning for teglfremstillingen. Lergravene er i dag tilgroede med en vegetation, der var utænkkelig uden gårdsdagens industri - ved den ene af lergravene ved Cathrinesminde vokser blandt andet orkideer.

På græsningsarealerne langs Teglværksstien ses levn af æltemøller, tørrelader og ovne, brugt ved forarbejdningen af ler til mursten. Flere gamle arbejder- og teglværksejerboliger er bevaret, om end de er ombygget næsten til ukendelighed. Kystlinjen præges af rester af moler, der stikker ud i vandet, og landinger, som er gravet ind

i strandkanten. Molerne, der var udstyret med brohoveder, og landingerne var teglværkernes livsnerv, hvor produkterne blev fragtet bort med skibe, der samtidig sikrede tilførsel af brændsel i form af tørv og kul til teglovnene. Den livlige søtrafik på fjorden førte mursten fra Iller til det øvrige Østersøområde, hvor de blev til huse i byer fra København til Königsberg (Kaliningrad). Mange vil forhåbentlig fremover kombinere et besøg på Cathrinesminde Teglværksmuseum med en tur på Teglværksstien.

Thomas Lyngby

- Museet på Sønderborg Slot**
 Indtil 29. sept.: Udstilling med fynske kunstnere. Arr. Sønderborg Kunstforening.
 Indtil 1. okt.: Særudstilling med Håndarbejdets Fremme.
 15. sept. - 12. nov.: »Århundredets genstande«. Udstilling i samarbejde med Museet på Gottorp Slot.
28. sept. - 6. okt.: Skrædderudstilling fra EUC-Syd Sønderborg.
- Cathrinesminde Teglværksmuseum**
 Indtil 29. okt.: »Småskibsfart fra Egersund«.
- Tønder Museum**
 14. okt. - 15. jan.: Folkelig religion i Litauen og folkelig religion i Sønderjylland.
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
 Indtil 25. feb.: Torben Ebbesen, malerier og installationer.
 9. sept. - 12. nov.: Jochen Gerz, res.publica.
- Drøhse Hus, Tønder**
 Indtil 31. dec.: Bl.a. dåbstøj med kniplinger, tylstræk og tylsbroderi og nyere hvervede kniplinger og tekstiler.
- Højer Mølle og Marskmuseum**
 9. sept. - 31. okt.: Udstilling i samarbejde med Højer Kommune.
- Museet Holmen, Løgumkloster**
 9. sept. - 29. okt.: Malerier af Olivia Holm-Møller og Jens Nielsen.
- Skærbæk Museum**
 15. sept. - 27. okt.: Victor Brockdorff og Viggo Kragh-Hansen: Malerier, tegninger og grafik.
- Aabenraa Museum**
 16. sept. - 12. nov.: I stiveste puds – fra stadstøj til folkedragt. Særudstilling i anledning af Aabenraa Folkedanserforenings 40-års jubilæum.
- Jacob Michelsens Gård**
 17. sept.: Bageweekend og udstilling.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
 Indtil 29. okt.: Videokunst. Eksempler på de bedste videoproduktioner vises på 2. sal.
- Midtsønderjyllands Museum**
 Indtil 22. okt.: »Tavse skrig« - udstilling om flagermus.
- Haderslev Museum**
 Indtil 22. okt.: Døtre af ixchel. Mayaernes vævning og andet kunsthåndværk fra Guatemala. Arr. i samarbejde med Mellemfolkeligt Samvirke.

Hjertesprog

Marie Meyer: *Hjertesprog. Erindringer fra grænselandet. Udgivet af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Nr. 41. 1999, 296 s. Bogen kan købes i Padborg Bog og Idé, Nørregade 16, 6330 Padborg. Pris: 198 kr.*

Marie Meyers bog har fået titlen Hjertesprog - Erindringer fra grænselandet. Ordet erindringsbilleder kunne også have været brugt i titlen, for inden man er kommet ret langt hen i bogen, myldrer billederne frem - både konkret gennem bogens fine familiealbums billeder, men også i overført betydning gennem de mange kapiteloverskrifter, som får læseren til at tænke på tekster i et fotoalbum, f.eks.: Vort eget hus, Første skoledag, Ved lyskasteren - man ser det for sig.

De mange korte overskrifter giver et hurtigt overblik og spænder forventningen, og forventningen indfries. Det er en utrolig velskrevet bog. Marie Meyer giver et stærkt indblik i, hvordan det var at være barn og ung pige i Sydslesvig i mellemkrigstiden og under Anden Verdenskrig. Der refereres til de generelle forhold; men Marie Meyer koncentrerer sig især om sin egen og sin nære families situation i et helt personligt grænseland mellem moderens sønderjyske familie og faderens tysknationale udgangspunkt.

Erindringerne er nærgående, ærlige og dybt alvorlige; men samtidig er hele fortællingen præget af humor og selvironi. Marie Meyer husker meget detaljeret, både de gode ting og de situationer, hvor hun har dummet sig eller været fej.

Bogen er trykt på godt papir, der er meget få trykfejl, det er på alle måder en rigtig god bog ikke bare for folk med hang til erindringer, men også for de mennesker, som vil vide mere om, hvordan det var at leve i Sydslesvig i denne voldsomme og hektiske tid. Bogen må også være et must i historieundervisningen på Duborgskolen til brug i forbindelse med identitetsforståelsen hos unge sydslesvigere.

Min eneste anke mod bogen er, at den skulle have sluttet ca. 30 sider før - præcis ved

kapitlet *Karl Otto og jeg bliver kærestere*. Herfra er der mere tale om et resumé end egentlige erindringer, måske fordi det er sværere at skrive om den nære fortid, måske fordi der kom børn, bleer og en meget udadventt mand, så Marie trådte et skridt tilbage? - Eller var der bare ikke flere sider til rådighed? Lad os håbe, at Marie Meyer tænker videre og skriver et lige så levende og ligefremt bind to en gang ved lejlighed.

Elsemarie Dam-Jensen

Christina Friederica

Dagmar Bork: *Christina Friederica Legatet for De otte sogne. Udgivet af legatet. 56 s., ill. Fås ved henvendelse til Kolding Sygehus (75 53 32 22 lokal 1000). Pris: 60 kr.*

For nogle måneder siden bragte fjernsynet en udsendelse om den stærkt forfaldne Favrvrågård ved Christiansfeld, og endnu engang dukkede Christina Friederica von Holsteins navn frem i offentligheden. Hun boede på Favrvrågård, var en af Brødremenighedens velgører og kom via bestemmelserne i sit testamente fra 1812 til at få afgørende betydning for fattige og syge i den nordøstlige del af Sønderjylland. Den vigtigste testamentariske bestemmelse var uden tvivl oprettelsen af Christina Friederica Stiftelsen, en fattig-, syge- og forplejningsanstalt for Haderslev Amt, det senere Haderslev Amts Sygehus. Da de otte nordligste sogne i Tyrstrup herred i 1864 blev en del af Danmark, kunne befolkningen i dette område ikke længere benytte sygehuset i Haderslev, og en del af legatet blev udskilt som et særskilt legat for de otte sogne, således at befolkningen her fortsat kunne have adgang til fri sygehusbehandling, nu blot på sygehuset i Kolding. Begge disse legater eksisterer stadig, og forfatteren fortæller præcist, men måske en anelse kortfattet, deres historie uden at fortabe sig i alt for mange statistiske oplysninger om legaternes økonomiske udvikling og sygehusvæsenets almindelige historie. I tilgift får man historien om legatstifteren selv og om de otte sognes

udskillelse af Haderslev Amt i 1864. Bogen er vel illustreret og er alt i alt en god indføring i en af de ganske få af den slags legater, der har overlevet 1900-tallets voldsomme udvikling inden for syge- og fattigforsorg. Tilbage sidder man blot med spørgsmålet, om andre af fru von Holsteins testamentariske bestemmelser har haft en tilsvarende succes?

LSM

Østersø-områdets historie

Julia-K. Büthe & Thomas Riis (red): Studien zur Geschichte des Ostseeraumes III. Stadtwerdung und städtische Typologie des Ostseegbietes bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. (Odense University Press 1999), 154 s., ill. Pris: 175 kr.

Som forberedelse til et planlagt flerbinds værk om Østersøområdet historie blev der i begyndelsen af 1990'erne afholdt tre konferencer. Alle omhandlede de forskellige aspekter af byernes historie, og indlæggene fra to af disse er allerede publiceret. Det tredje, med temaet bydannelse og bytypologi indtil midten af 1700-tallet, publiceres i det foreliggende bind, otte år efter foredragene blev holdt. Artiklerne beskæftiger sig med byer og bydannelse i Polen, Rusland, Finland, Sverige, Danmark, den tyske Østersøkyst samt Slesvig-Holsten. For læsere med interesse for Sønderjyllands historie må Erich Hoffmanns artikel »Stadtwerdung und städtische Typologie in Schleswig-Holstein« naturligvis påkalde sig størst opmærksomhed. På artiklens 12 sider gennemgår forfatteren meget kortfattet historien bag stort set alle byer i Slesvig og Holsten fra middelalder til 1700-tallet, og den kortfattede konklusion er, at stort set alle byer er anlagt af konge, hertug eller lignende, de udviser alle en forud bestemt byplan (i Itzehoe synes greven oven i købet selv at have gået rundt med målebåndet!), og næsten overalt har tyske købmænd haft stor indflydelse på byernes tidlige historie, bl.a. ved at anlægge Skt. Nicolai kirker i næsten alle byer. Alt sammen gammelkendte konklusioner, der ikke nødvendigvis bliver mere rigtige af at blive gentaget i en uendelighed. Symptomatisk er der stort set ikke henvist til nyere middelalderarkæologisk litteratur, og for de fire slesvigske købstæder, der i dag ligger i Danmark, har dette betydet, at der er så mange faktuelle fejl i teksten, at beskrivelserne er decideret forkerte. Mon en tilsvarende fejlprocent præger beskri-

velsen af de sydslesvigske og holstenske byer? Man må håbe for det i øvrigt spændende projekt, at de planlagte bind ikke skal skrives med henblik på at bekræfte en eller anden på forhånd vedtaget hovedtese om Østersøområdets udvikling.

LSM

Voldsteder

Voldsteder i Danmark, en Vejviser. Jylland II. Redigeret af Connie Jantzen, Lennart S. Madsen og Rikke Olsen, udg. 1999. 291 s., ill. Forlaget Skipershoved. Pris: 188 kr.

Med udsendelsen af dette bind er vejviseren til de danske voldsteder komplet. Hele landet er dækket, og med et af de fire bind i hånden kan man nu overalt i Danmark uden problemer finde frem til de steder, hvor magten boede i Danmarks middelalder. Bogens format gør den velegnet til bilens handskerum, og da hvert eneste voldsted er afsat på et moderne kortudsnit, og da tilkørselsvejen oven i købet er minutløst beskrevet, er den yderst velegnet som turguide.

Bogen indeholder en kort beskrivelse af de kendte voldsteder i Vest- og Sønderjylland, dog således at Vestjylland på oversigtskortet kun har syv, mens der for Sønderjyllands vedkommende er afsat hele 48 voldsteder. Denne tilsyneladende skævhed afspejler dog ikke forsømmelse fra forfatternes side, men den kendsgerning, at mens der kun har været få middelalderborger i Vestjylland, så ligger de i det østlige Sønderjylland tættere end noget andet sted i det nuværende Danmark. For hvert enkelt voldsteds vedkommende får man i kort, komprimeret form serveret den konkrete viden, vi på nuværende tidspunkt har om stedet, og i en grundig og velskrevet indledning gøres der sammenhængende rede for, hvad borge er for noget, og for den tid, hvori de danske borge blev til. Det slås fast, at de allerfleste stammer fra de perioder i 1200- og 1300-årene, hvor centralmagten stod svagt, og hvor lovløsheden herskede, og der gøres rede for, hvorledes de igen forsvinder, da Margrethe I har fået genoprettet stabiliteten i riget.

Bogen appellerer således til læsere af såvel lokalhistorie som rigshistorie, og den være hermed anbefalet til alle, der interesserer sig for Sønderjyllands middelalder.

Vivi Jensen

Udskiftningens landskaber

Udskiftningen blev begyndelsen på en gennemgribende forandring af landskabet. Før udskiftningen var landskabet åbent og ekstensivt udnyttet. Skov var der ret lidt af, men en del krat og enkeltstående træer, og så var der store hede-, overdrevs-, eng- og mosearealer. De dyrkede marker udgjorde typisk kun mellem halvdelen og en tredjedel i de frugtbare egne og en tiendedel i hedeområderne. Udskiftningen blev fulgt af en omfattende opdyrkning, hvor skov og krat blev ryddet, hede pløjet op og moser og kær efterhånden afvandede. Alt det gjorde landskabet langt mere præget af de dyrkede marker.

Udskiftningen havde imidlertid også en anden konsekvens for landskabet, som viste sig hurtigere og til dels er synlig endnu. Den betød, i hvert fald østpå, en opdeling af det hidtil ret åbne landskab i mindre rum. Før udskiftningen var hegnene fælles for landsbyen. De skilte i det østlige Danmark de to eller tre hovedmarker fra hinanden, og de var midlertidige, dannet af ris (tynde grene).

Efter udskiftningen blev der langt flere hegn. I store dele af det østlige Sønderjylland lod hver bonde efterhånden sin(e) jordlod(der) omgive med levende hegn. Selv hvor man ikke direkte har anlagt dem som kreaturhegn, er det permanente skel mellem to ejeres jord meget ofte med tiden blevet markeret ved selvsåede træer og buske. Mange af dem findes endnu og er dermed en slags udskiftningskort i 1:1. Hegnene afslører endnu mange steder udskiftningsformen.

Stjerneudskiftningen, der især blev brugt ved mindre landsbyer, ses i form af

hegn, der stråler ud fra landsbyen som egerne i et hjul. Set oppefra ligner bymarken en lagkage og hver enkelt gårds jord et stykke lagkage - spids inde ved gården og bred i den modsatte ende. Tumbøl på forsiden kan betegnes som en slags stjerneudskiftning. Endnu anes dels toften omkring gården, som den enkelte gård har rådet over siden middelalderen, dels de lange, ret smalle hovedparceller, der stråler ud fra byen, og som bønderne fik tildelt ved udskiftningen.

Blokudskiftningen betød, at man flyttede gårdene ud på bymarken og gav hver gård et nogenlunde firkantet stykke. Det var ofte ledsaget af en udflytning af mange af gårdene, så den gamle landsby blev opløst. Den kan iagttages ved Varnæs. Her var der 30 gårde omkring 1500, hvoraf de fleste før 1710 var blevet delt i halvgårde. I 1710 udskiftede man imidlertid byen i 30 helbol. De mange halvgårde kom derfor til at ligge to og to sammen ud over bymarken.

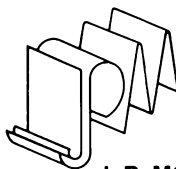
Endelig er der parceludskiftningen, hvor gårdene blev liggende inde i byen, og hver gård fik en række marker ud over bymarken. Det var den mindst drastiske udskiftningsform. Ved at hver bonde stadig havde flere jordlodder, var det muligt at opretholde det princip i fællesskabet, at alle havde andel i alle de væsentlige jordtyper, som landsbyen rådede over.

Parceludskiftningen var meget udbredt i Sønderjylland. Det kan hænge sammen med, at bønderne i ret høj grad fik lov til at bestemme selv i hertugdømmet. Errested, som ses inde i bladet, er en typisk parceludskiftning.

cpr

TRYKKERGAARDEN

HUMLEHAVEN · SKIBBROGADE 5 · 6200 AABENRAA · 74 62 63 66

J. P. MØLLER
BOGBINDERI A/S
CHRISTIANSFELDVej 70
DK-6100 HADERSLEV
TELEFON 74 52 13 61

WINDS BOGTRYKKERI A/S

Gravene 12 . 6100 Haderslev . Tlf. 7452 2231

ARNOLD BUSCK

Arnold Busck Boghandel

Apotekergade 4
6100 Haderslev
Telefon 74 52 27 03
Telefax 74 53 05 82

ENGEL
STÆRKT SOM BARE...

NCC DANMARK A/S - BYG

Elvej 2A – 6000 Kolding
Telefon 7931 6600 – Fax 7931 6666

P.J.SCHMIDT A/S

VOJENS

SYDBANK

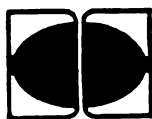
Fuglsang

*Den ka'
vi li' ...*

carl c. biehl

6300 Graasten   6200 Aabenraa
Tlf. 74 65 10 16   Tlf. 74 62 35 26

**Thomsens
Boghandel**

STORT UDVALG I HÅNDBØGER

Storetorv 2 . 6200 Aabenraa . Tlf.: 74 62 37 20 / 74 62 22 29

POSTADRESSERET BLAD - ODENSE

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

**Bliv medlem
af GRÆNSE-
FORENINGEN**

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskbeden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

